

УДК 339.92

МІСЦЕ І РОЛЬ ТНК У РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК

Скавронська І.В., Мадараш О.В.

Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена проблемі виявлення місця і ролі ТНК у розвитку національних економік. Пояснено сутність транснаціональних корпорацій та визначено їх основні ознаки. Здійснено критичний аналіз етапів формування ТНК. Виявлено, що на сучасному етапі найпотужніші ТНК світу походять із США та Китаю. Ідентифіковано позитивні і негативні наслідки діяльності ТНК у національних економіках.

Ключові слова: ТНК, глобальна економіка, національні економіки, експорт капіталу, прями іноземні інвестиції.

Постановка проблеми. Стрімкий процес транснаціоналізації, який характерний для сучасної глобальної економіки, великою мірою визначає динаміку, структуру і рівень конкурентоспроможності на світовому ринку товарів та послуг, а також міжнародний рух капіталу, трансфер технологій та знань.

В останні десятиліття спостерігається стрімке зростання світової торгівлі і прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в усіх сферах економічної діяльності. Не останню роль у цьому процесі відіграють транснаціональні корпорації (ТНК), котрі сьогодні існують у багатьох країнах світу і є торговцями, інвесторами, розповсюджувачами сучасних технологій та стимуляторами міжнародної трудової міграції. ТНК відіграють провідну роль в інтернаціоналізації виробництва, розширенні і поглибленні виробничих зв'язків між підприємствами різних країн. Таким чином, транснаціональні корпорації разом із своїми закордонними філіями все активніше діють на міжнародній арені, ставши однією із головних суб'єктів світової економіки.

В основному діяльність ТНК має місце у розвинених країнах, що пояснюється історичними зв'язками, наявністю сприятливого інвестиційного клімату, розвинутою інфраструктурою, активною інноваційною діяльністю тощо. Однак, в останні роки ТНК почали з'являтися і в країнах, що розвиваються, оскільки виступають потенційними носіями економічного зростання і ринкових відносин.

Відтак, розвиток взаємовідносин між транснаціональними корпораціями і країнами різного рівня соціально-економічного розвитку є складним

процесом взаємодії національних та міжнародних елементів, який реалізується шляхом розв'язання широкого кола соціальних, економічних і політичних проблем. У зв'язку із цим проблема чіткого розуміння й усвідомлення сутності та значимості ТНК у розвитку не лише глобальної економіки, а й окремих держав актуалізується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням даного питання займається чимало іноземних фахівців, наприклад, Дж. Даннінг [1], котрий сформулював еkleктичну парадигму з метою пояснення моделі інвестиційної діяльності транснаціональних корпорацій, Г. Кейвс [2], який звертає свою увагу на діяльність ТНК у країнах, що розвиваються, і в перехідних економіках в умовах контроверсійної політики національних урядів. Цінний внесок у дослідження цієї проблеми зробила і низка вітчизняних дослідників, зокрема, Ю. Макогон та К. Лисенко [3] у своїх роботах обґрунтовують інвестиційну привабливість перехідних економік, тоді як О. Рогач [4] звертає увагу на концептуальні та методологічні основи аналізу діяльності транснаціональних корпорацій. У цілому результати різних наукових досліджень є досить суперечливими і неоднозначними, тому феномен ТНК і досі залишається дискусійним питанням.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний інтерес до дослідження діяльності ТНК, залишається не повністю з'ясованим взаємозв'язок і взаємний вплив ТНК та приймаючих економік, оскільки середовище функціонування цих компаній динамічно змінюється та модифікується в залежності країни, де вони здійснюють свої операції.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення та обґрунтування місця і ролі ТНК у розвитку національних економік.

Виклад основного матеріалу. Сучасну світову економіку характеризує бурхливий процес транснаціоналізації, в якому рушійною силою виступають ТНК. Швидке зростання прямих іноземних інвестицій, вихід технологічного поділу праці за межі фірм, галузей і національних кордонів супроводжується появою гігантських міжнародних науково-виробничих комплексів з філіями у різних країнах і на різних континентах. Міжнародні корпорації та фінансові групи відіграють все більшу роль у сучасних світогосподарських зв'язках. На зламі ХХ ст. – ХХІ ст. немає жодного важливого процесу у світовій економіці, що мав би місце без участі ТНК, котрі завдяки своїй економічній природі спрямовані на прибутковість та стабілізацію економічного середовища, в якому діють.

Згідно інтерпретації Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) [5] транснаціональна корпорація – це компанія, яка включає функціональні одиниці в двох або більше країнах, незалежно від юридичної форми і сфери діяльності. Вона оперує у рамках системи прийняття рішень, що дозволяє здійснювати узгоджену політику і впроваджувати всеохоплюючу стратегію через один (або більше) керівний центр, а її окремі одиниці пов'язані за допомогою власності або яким-небудь іншим чином так, що одна (або більше) з них може мати значний вплив на діяльність інших, а також поділяти з ними знання, ресурси і відповідальність.

Утворюючи єдину мережу, транснаціональний капітал володіє однією третиною всіх виробничих фондів і виробляє майже половину загальнопланетарного продукту. Завдяки своїм рішенням у сфері капіталовкладень і вибору місць розміщення виробництва, ТНК відіграють важливу роль у розподілі світового виробничого потенціалу (рис. 1). Наприклад, американський гігант агробізнесу United Fruit Company, до 1899 р. контролював 90% імпорту бананів у США, в той час, як на початку Першої світової війни, 20% загального виробництва нафти Росії належало компанії Royal Dutch/Shell.

Підґрунтям розвитку ТНК є тенденція до інтернаціоналізації виробництва і капіталу, перш за все, це стосується експорту капіталу промислово розвиненими країнами. Так, наприклад,

протягом 1903-1913 рр. вивіз капіталу з Англії склав у середньому 7% національного доходу. Загалом до 1914 р. на частку Англії припадало понад 50% сукупного експорту міжнародного капіталу. 40% закордонних інвестицій було вкладено в залізницю, 30% – витрачено на урядові і муніципальні позики. У цілому у 1920-х рр. британські корпорації володіли 40% світового обсягу прямих іноземних інвестицій.

Однак, вже у період між двома світовими війнами напрямок інвестицій починає змінюватися: країни Західної Європи і, перш за все, Англія, втрачають своє становище кредиторів і експортерів капіталу. Хоча обсяг корпоративних інвестицій з Європи дещо зменшився, діяльність американських ТНК активно розширювалася. В Японії цей період став свідком зростання *дайбацу* (або «фінансової кліки») [6], включаючи Mitsui і Mitsubishi. Ці гігантські корпорації, які працювали в союзі зі своєю державою, мали олігополістичний контроль промислових, фінансових і торгових секторів країни.

Після Другої світової війни починається «друга хвиля» зростання масштабів діяльності міжнародних корпорацій. У цей період спостерігався масивний рух американського капіталу за кордон і створення там своїх дочірніх компаній. У цей же час все більшу роль почали відігравати європейські та японські корпорації. З початку 70-х років ХХ століття зростання прямих зарубіжних інвестицій сповільнилося, змінилася їх спрямованість – перш за все, у країни Західної Європи. А вже з початку 1980-х років виникає нова тенденція у міжнародному русі інвестицій – їх спрямованість із західноєвропейських країн (Великобританії, Німеччини) у США, причому саме США стають найбільшою приймаючою економікою. Однак нові тенденції не нівелюють того факту, що 90% із материнських компаній ТНК розміщується у промислово розвинених країнах.

Штаб-квартири транснаціональних корпорацій, як правило, розміщуються на території глобальних міст, наприклад, у Токіо знаходиться 17 із 100 провідних корпорацій, а у Нью-Йорку – 11, оскільки останні є стратегічними центрами концентрації господарської діяльності, управління транскордонними фінансовими потоками та надання високотехнологічних послуг [7, с. 63].

У цілому, основні етапи формування транснаціональних компаній та їх критичний огляд показано у табл. 1.

Передумови виникнення та розвитку ТНК досить чітко демонструють їх місце в економіках окремих країн та, як наслідок, роль цих економік у глобальному просторі. Закономірно, що мова йде про корпорації Великобританії, Швейцарії, США, важливість яких не можна переоцінити ні на початку ХХ століття, ні в його кінці.

Цікавим є той факт, що, якщо раніше ТНК мали на меті лише посилити свою експансію на нові ринки, яка збільшувала оборот і прибутки за рахунок дешевших ресурсів виробництва (робочої сили, сировини), то на сучасному етапі вони прагнуть диверсифікувати власні ризики за рахунок по-

Рис. 1. Сучасний етап транснаціоналізації світової економіки

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 1

Критичний аналіз етапів формування ТНК

Історичний етап	ТНК	Критичний огляд
XVII століття	Британська Ост-Індська компанія, Шведська Африканська компанія, Компанія Гудзонової затоки	З'явилися основні імперіалістичні підприємства у Західній Європі, зокрема в Англії та Голландії, котрі були сформовані для просування торгової діяльності або територіальних надбань для своїх країн на Далекому Сході, в Африці та Америці.
XIX століття	Johnson & Johnson, Coca-Cola, Procter & Gamberl	Поява ТНК у сучасному розумінні на основі промислового капіталізму та його наслідків: розвитку фабричної системи; більших і капіталомісткіших виробничих процесів; кращих методів зберігання; і швидших засобів пересування.
XX століття	Royal Dutch Shell, Nestle, IBM	Тиск з метою захисту або збільшення ринків зумовили транснаціональну експансію виключно північноамериканських та західноєвропейських компаній. 60% інвестицій цих корпорацій були направлені у Латинську Америку, Азію, Африку і на Близький Схід.

Джерело: розроблено авторами

слаблення залежності від кон'юнктури в певній окремій країні.

Згідно FORBES Global 2000, списку 2000 найбільших і найпотужніших компаній світу за версією журналу Forbes [8], які визначаються на основі оцінки компаній по чотирьох критеріях: продажі, прибуток, активи та ринкова вартість, у 2015 р. рейтинг очолили компанії США, за якими слідом доволі несподівано прорвалися ТНК Китаю (в основному Гонконгу), вперше випередивши японські корпорації (рис. 2). Найактивнішими були 486 європейських компаній, яких у 2014 р. було на 20 більше [9]. Таким чином, кількість ТНК європейських країн навіть у сукупності не змогла перевершити кількість ТНК США.

Такий стан речей свідчить про провідну роль у глобальних процесах корпорацій США, які за характером і масштабами торгово-інвестиційної експансії випереджають промислові та фінансові компанії інших країн. Проте ця ситуація починає змінюватися за рахунок посилення позицій ТНК Китаю, які також починають відігравати провідні ролі у розподілі світового валового продукту й у проходженні сучасних світових економічних процесів.

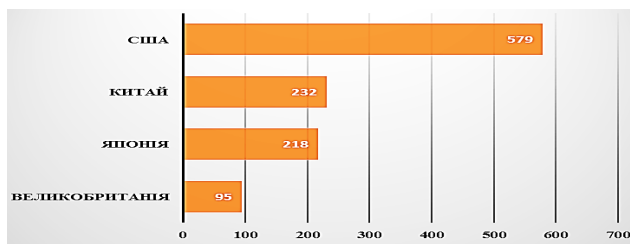

Рис. 2. Рейтинг країн найпотужніших ТНК світу, 2015

Джерело: розроблено авторами

Підтримуючи оборот капіталів, людей і технологій, ТНК вищеназаних країн значною мірою сприяють економічному зростанню і розвитку приймаючих національних економік, включаючи:

1) зменшення гостроти валютного дефіциту, пов'язаного з імпортом, що означає перенесення в інші країни хоча б частини виробництва, продукцію котрого вони досі імпортували;

2) підвищення культури ведення бізнесу та споживання товарів і послуг згідно міжнародних стандартів;

3) забезпечення додаткових робочих місць місцевому населенню, що особливо важливо

для країн, де прихід трудомістких потужностей дасть можливість використовувати переважно фізичну, а не машинну працю.

У той же час ТНК прагнуть прибутків за рахунок ренти і монополістичних переваг у певних країнах, інколи навіть використовуючи бюджетні фонди держав свого походження для експансії. Таким гравцям важливий доступ до сировинних ресурсів і транспортних систем приймаючої країни. Країни третього світу від розвинених відрізняються нездатністю повністю забрати ренту в того, хто користується їхніми природними ресурсами. Дохід акумулюють чужі ТНК, а вони самі залишаються бідними й відсталими.

Крім того, економічна потужність ТНК стає джерелом прихованих конфліктів з тими державами, на території яких здійснюється їх діяльність. Інтереси ТНК стоять за війнами та державними переворотами у країнах Близького і Середнього Сходу, Латинської Америки, за змінами урядів у Європі й Азії. ТНК люблять інтереси окремих державних високопосадовців або цілих політичних партій, підтримують формування економічних інтеграцій різних рівнів, можуть займатися хабарництвом.

Втім, національні економіки не можуть уникнути впливу ТНК, але уряди держав можуть регулювати рівень їхньої присутності. Для запобігання негативним впливам цих корпорацій потрібні, у першу чергу, сильні державні інститути. По суті, ТНК у все більшій мірі визначають національну економічну політику, а в результаті і міжнародну.

Висновки і пропозиції. На сьогоднішньому етапі світового економічного розвитку одними з головних міжнародних гравців поряд з країнами є транснаціональні корпорації. Вони активно беруть участь у всіх глобальних процесах, що мають місце у світі, широко проявляють свої інтереси у політиці й економіці, а також у фінансово-інвестиційній, інформаційній, науково-технічній, військовій та екологічній сферах.

Протягом століть на міжнародній арені домінували західноєвропейські (англійські, голландські, швейцарські) ТНК, як Британська Ост-Індська компанія, Coca-Cola чи Nestle, та американські ТНК, наприклад, IBM з року в рік віддаючи першість одна одній. Дещо менш активними за межами своєї країни були японські корпорації, як Mitsui. Однак, вже протягом останнього десятиліття у глобальному економічному просторі

рі з'являються китайські корпорації, наприклад, PetroChina, China Mobile та низка інших, які поводяться на світовому ринку дещо агресивно і намагаються витіснити своїх конкурентів.

У випадку об'єктивного збігу інтересів національних держав з інтересами ТНК, останні забезпечують першим значні, а подекуди і вирішальні конкурентні переваги. Однак, переслідуючи власні економічні інтереси, ці корпорації можуть зловживати державним апаратом країни, де знаходяться їхні філії та дочірні компанії,

що у результаті породжує протиріччя між ними і національними економіками. Із посиленням на міжнародній арені позицій ТНК слабшає роль окремих держав, що призводить до підпорядкування їх інтересів інтересам корпорацій.

Подальшого дослідження потребує виявлення й окреслення переваг і недоліків діяльності ТНК окремо у кожній приймаючій країні, що дасть змогу в залежності від особливостей економіки сформулювати конкретні пропозиції щодо максимізації позитивного впливу міжнародних корпорацій.

Список літератури:

1. Dunning J. H. Location and the multinational enterprise: A neglected factor? / J. H. Dunning // *Journal of International Business Studies*. – 1998. – № 29 (1). – Рр. 45–66.
2. Caves R. E. *Multinational Enterprise and Economic Analysis* [2nd ed.] / R. E. Caves. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 324 p.
3. Макогон Ю. В. Інвестиційна привабливість України в умовах трансформації світового господарства / Ю. В. Макогон, К. В. Лисенко // *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. – 2012. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 7–26.
4. Рогач О. І. Транснаціоналізація світової економіки: переосмислення парадигми / О. І. Рогач // *Економіка і управління*. – 2014. – № 1. – С. 5–12.
5. *World Investment Report 2007: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development*. – UNCTAD, United Nations. New York and Geneva, 2007.
6. Zaibatsu H. M. *The Rise and Fall of Family Enterprise Groups in Japan* / H. M. Zaibatsu. Tokyo: University of Tokyo Press, 1992. – 283 pp.
7. Скавронська І. В. Світові й глобальні міста: подібності та відмінності / І. В. Скавронська // *Схід*. – 2014. – № 4 (130). – С. 61–65.
8. *Forbes Magazine* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forbes.com/>
9. Chen L. *The World's Largest Companies 2015* [Електронний ресурс] / L. Chen. – 2015. – Маю 6. – Режим доступу: <http://www.forbes.com/sites/liyanchen/2015/05/06/the-worlds-largest-companies/#6f961a1b4fe5>

Скавронская И.В., Мадараш А.В.

Тернопольский национальный экономический университет

МЕСТО И РОЛЬ ТНК В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИК

Аннотация

Статья посвящена проблеме выявления места и роли ТНК в развитии национальных экономик. Объяснено сущность транснациональных корпораций и определены их основные признаки. Осуществлен критический анализ этапов формирования ТНК. Выявлено, что на современном этапе самые мощные ТНК мира происходят из США и Китая. Идентифицированы положительные и отрицательные последствия деятельности ТНК в национальных экономиках.

Ключевые слова: ТНК, глобальная экономика, национальные экономики, экспорт капитала, прямые иностранные инвестиции.

Skavronska I.V., Madarash A.V.

Ternopil National Economic University

PLACE AND ROLE OF TNCs IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMIES

Summary

This article is devoted to the problem of identification the place and role played by TNCs in the development of national economies. The nature of transnational corporations has been exposed and their major features have been determined. The stages of the formation of TNCs have been critically analyzed. Today's most powerful transnational corporations in the world were revealed to have come from the US and China. Positive and negative effects of TNCs' activities in host economies have been identified.

Keywords: TNCs, global economy, national economies, capital exports, foreign direct investment.